

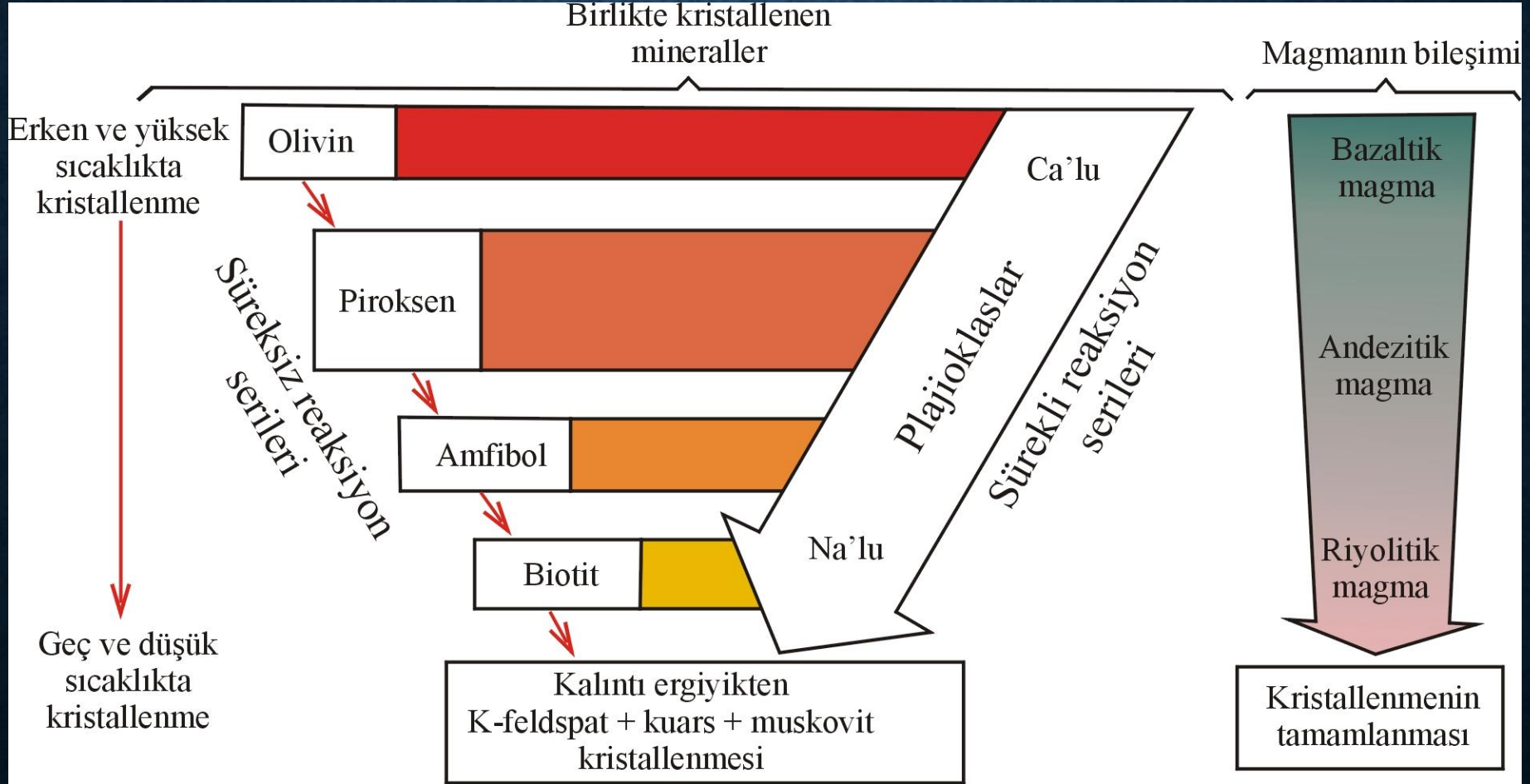
JFM 221 MİNERALOJİ VE PETROGRAFİ DERSİ

3. HAFTA

Arş. Gör. Dr. Kıymet DENİZ

Bu ders notlarının hazırlanmasında Mefail Yenişol'un sunumlarından ve Mineraloji kitabından yararlanılmıştır.

BOWEN REAKSİYON SERİLERİ

4000'in üzerinde mineral bilinmekte.

19 yy. ortalarına kadar sınıflama kimyasal bileşimine göre yapılmıştı.

X- ışınlarının keşfedilmesi ile sınıflama:

a) **kimyasal bileşim**

b) **iç yapıya göre**

1- **Doğal Elementler**

2- **Sülfürler ve Sülfotuzları**

3- **Oksitler ve Hidroksitler**

4- **Halitler**

5- **Karbonatlar, Nitratlar, Boratlar**

6- **Sülfatlar, Kromatlar, Volframatlar, Molibdatlar**

7- **Fosfatlar, Arsenatlar, Vanadatlar**

8- **Silikatlar**

Sınıflar kimyasal tiplerine göre

Familya

Familyalar yapısal benzerliklere göre

Grup

Gruplar birbirleri ile seri yapan

Tür

Türler olağan olmayan bileşenlerine göre
(**Al**'lu, **Cr**'lu, **Fe**'li gibi)

Çeşit

DOĞAL ELEMENTLER

- 20 dolayında element (atmosferdeki serbest gazlar hariç)

Metaller	Yarımetaller
Altın grubu	Arsenik grubu
Altın Au	(Arsenik As)
Gümüş Ag	(Bizmut Bi)
Bakır Cu	Metal olmayanlar
Platin grubu	Kükürt S
Platin Pt	Elmas C
Demir grubu	Grafit C
Demir Fe	
(Kamasit Fe, Ni)	
(Taenit Fe, Ni)	

METALLER

ALTIN GRUBU

Üyeler aynı grupta

Doğada saf bulunacak kadar **inert**

Diğer elementlerle zayıf **metalik bağ**

Au - Ag arasında **tam katı eriyik**

Au ve Ag ile Cu ile **sınırlı katı eriyik**

Benzer Özellikleri:

Oldukça yumuşak, dövülme, çekilme ve kesilme

Isı ve elektriği mükemmel iletirler

Metal cila, çengelli kırık yüzeyi,

Ergime noktası düşük

Metalik bağ

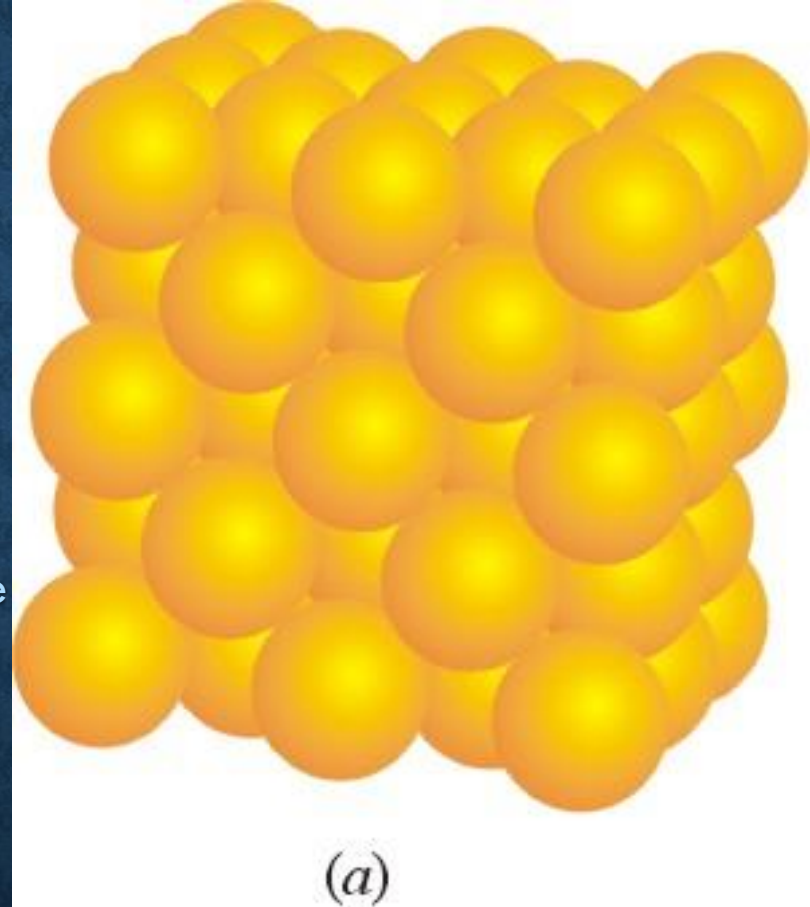
Yüksek Ö.A. (kübik en yakın paketlenme)

Farklılıkları:

Atomik özellikler

Renk

Özgül ağırlık

Platin Grubu

Palladyum

Platiniridyum

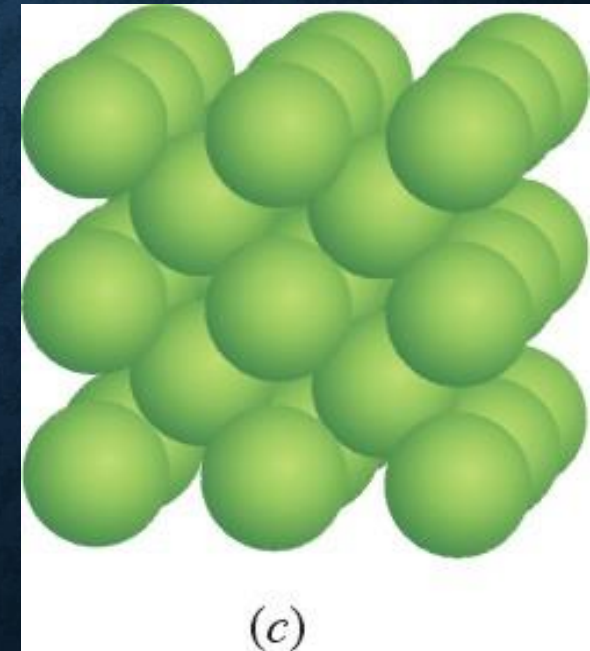
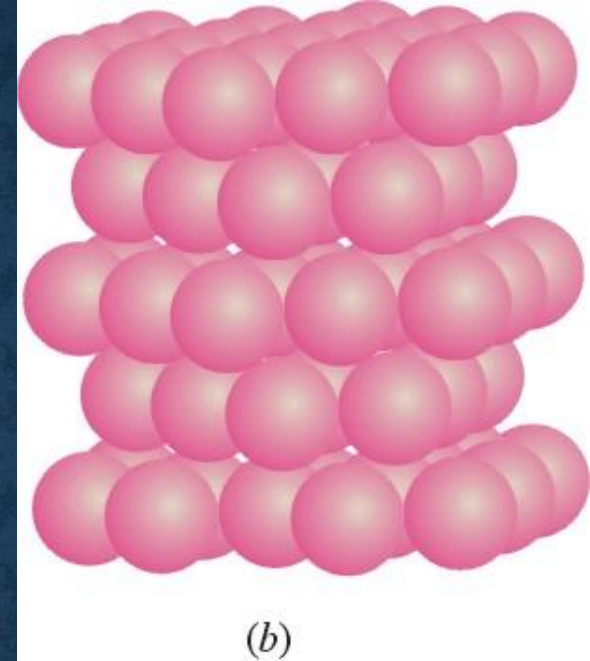
İridosmiyum

Platin

İridyum

(heksagonal en yakın paketlenme)

(kübik en yakın paketlenme)

Demir Grubu

Demir (yerkabuğunda, ender olarak saf)

Kamasit, Taenit (meteoritlerde)

ALTIN

AU

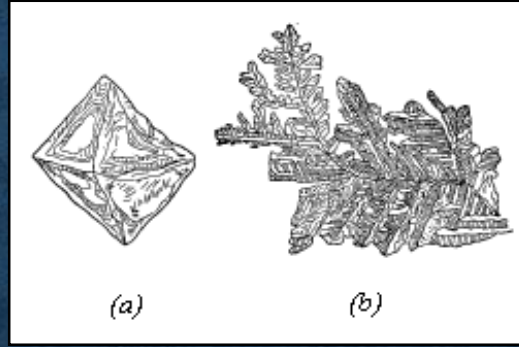
- Kristalografi:

Küb
4/m32/m

Seyrek olarak,
dodekaeder, küb ve
trapezoeder yüzey
gösteren kristalli

Sıkça uzamış / yassı
kristal grupları,

Genellikle dendritik,
düzensiz levhalar,
pullar / kütleler

Fiziksel Özellikler:

S. 2 ½ - 3

Ö.A. 19,3 (başka metal içerdiğinde
15'e kadar iner)

R. Sarının çeşitli tonları
(Ag içerirse soluk)

Çengelli kırılma, dövülebilir, çekilebilir

Bileşimi:

Au ve **Ag** arasında tam katı eriyik serisi

% 20 < **Ag** elektrik

Eser **Bi, Pb, Zn, Sn**

Tanınması:

Kesilebilirliği ve yüksek Ö.A. ile;

pirit, kalkopirit ile bozuşmuş sarı mikalardan

Bulunması:

- **hidrotermal Au - kuars damarlarında**
- **sülfürlü cevherlerde mekanik karışmış** olarak
- altınlı damarların **bozuşması** ile
  - a) toprak'ta
  - b) plaser'lerde

Dünyada: Güney Afrika, BDT, Çin, Kanada, ABD, Brezilya.

Türkiye: Eskişehir Kaymaz; Kastamonu Küre; Manisa Sart ve Salihli; İzmir Bergama Ovacık ve Yamanlar; Ordu Ünye; Gümüşhane; Artvin Borçka Akarşen; Elazığ Maden anayatak; Çanakkale Madendağ, Kartaldağ ve Kirazlı; Niğde Ulukışla Bolkardağ; Balıkesir Edremit Altınoluk ve Havran; Hatay Kiseciköy; Sivas İmranlı ve Aktepe'de

Kullanımı:

Milli paranın karşılığı olarak merkez bankalarda

Yatırım amaçlı olarak, çubuk ve külçeler

Mücevher, bilimsel aletler, elektro kaplama, dişçilikte

Benzer Türleri:

Au'nun diğer elementlerle yaptığı 19 adet bileşik;

**Kalaverit, Silvanit, Kernerit, Petzit, Kostovit, Montbarit,
Mutmanit, Fişeserit, Nagyagit**

GÜMÜŞ

AG

Kristalografi:

Küb 4/m32/m

Genellikle çarpık, dallanmış,
ışınsal gruplu kristalli,
Düzensiz kütleler, levhalar,
pullar

Kalın / ince tel halinde

Fiziksel Özellikler:

S. 2 ½- 3

Ö.A. 10.5 (saf), 10 - 12

R. ve ÇR. Gümüş beyazı,
kahve / gri-siyah paslı

Dövülebilir, çekilebilir,
çengelli kırıklı, metal cilalı

Tanınması:

Dövülebilirliği ve taze yüzeydeki rengi, yüksek Ö.A.

Bulunması:

- **Ag**'lü cevher damarlarının **oksidasyon zonlarında**

- Birincil olarak **hidrotermal damarlarda:**

a) *Sülfürler, zeolitler, kalsit, barit ile florit ve kuars ile*

(Norveç Kongsberg)

b) *Arsenidler, **Co-Ni-Ag** sülfürler ve doğal **Bi** ile*

(Almanya Saxonya ve Ontario Cobalt)

c) *Uraninit ve **Co-Ni** minerallerle birlikte*

Türkiye'de: genellikle *altınla birlikte ve düşük tenörlü* olarak **Artvin**
Borçka; **Balıkesir** Edremit Altınoluk; **Niğde** Ulukışla; **Sivas**
İmranlı ve **Elazığ** Baskil dolayında

Kullanımı:

Ag cevheri, fotoğraf film emülsiyonları, kaplama, alaşım, tabak, elektronik elemanlar

BAKIR

CU

Kristalografi:

Küb $4/m\bar{3}2/m$

Kristalleri genellikle seyrek, çarpık ve dallanmış

Genellikle düzensiz kütleler, levha, pul ve bükülmüş tel biçimlerinde

Fiziksel Özellikler:

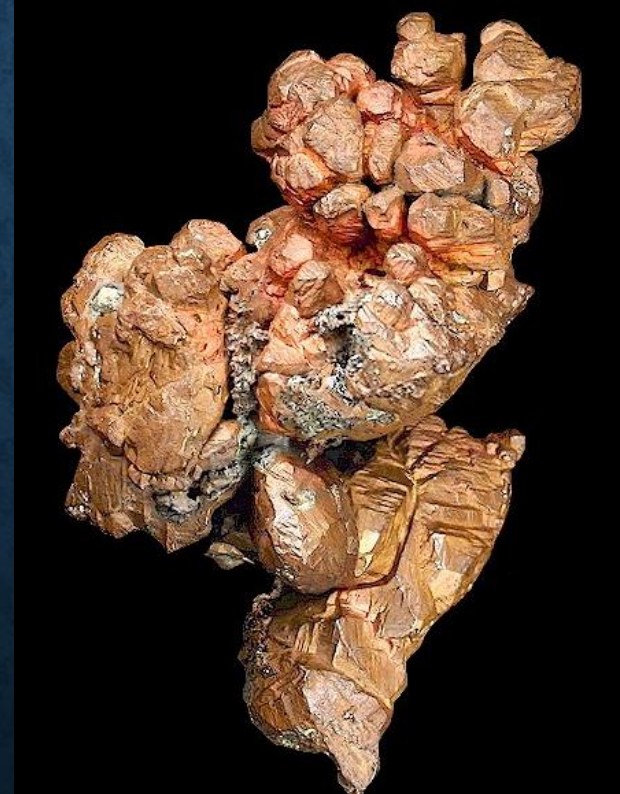
S.: $2\frac{1}{2} - 3$

Ö.A.: 8.9

R.: **Bakır kırmızısı** (taze yüzeylerde)

Paslı yüzeyi koyu ve donuk

Dövülebilir, çekilebilir, çengelli kırık yüzeyli, metal cilalı

Tanınması:

Kırmızı rengi (taze yüzeyde), çengelli kırık yüzeyi,
Ö.A. ve dövülebilmesi

Bulunması:

İkincil olarak:

Cu yataklarının oksidasyon zonunda
kuprit, malakit, azurit ile

Birincil yataklar:

Hidrotermal çözeltilerin Fe-oksit
minerallerle reaksiyonu sonucu olarak

bazalt lavlarında

Kullanımı:

Önemsiz **Cu** cevheri

Bakır metali olarak:

elektrik telleri,

alaşımlarda: **pirinç (Cu + Zn)**

bronz (Cu + Sn)

alman gümüşü (Cu + Zn + Ni)

PLATİN

PT

Kristalografi:

Küb $4/m\bar{3}2/m$

Kristalleri genellikle seyrek, çarpık ve dallanmış
Genellikle ince taneler ve pullar, bazen büyük
düzensiz kütleler ve **nuggetler** halinde

Fiziksel Özellikleri:

S. $4 - 4 \frac{1}{2}$

Ö.A. **21.45** (saf), 14-19 (doğal halde)

R. **Çelik gri**; parlak cilalı,

Fe-zengin türü magnetik

Paslı yüzeyi koyu ve donuk

Tanınması:

Ö.A., dövülebilmesi, çelik gri rengi

Bulunması:

Doğal metal olarak - Ultrabazik kayalarda
(dunit'lerde): *olivin, kromit, piroksen ve magnetit ile*

Plaserlerde - **Pt**'li ana kayaların dolaylarında

Kullanımı:

Yüksek ergime noktası (**1755 °C**), kimyasal maddelere direnci ve sertliği nedeniyle:

Ekzos, kimya ve petrol endüstrisinde

katalizör, dişçilik, mücevher ve elektrik elemanları

DEMİR

FE

Kristalografi:

Küb $4/m\bar{3}2/m$

Kristaller ender

Yer kabuğunda : meteoritlerde levhalar ve levhamsı kütleler halinde
Kamasit / düzenli **Ni-Fe** iç-içe büyümeleri (**Taenit**) halinde

Fiziksel Özellikler:

S. $4\frac{1}{2}$

Ö.A. 7.3-7.9

R. **Çelik gri-siyah**

Dövülebilir, çengelli kırık yüzeyli, metal cilalı, **magnetik**

Bulunması:

Serbest demir halinde yer kabuğunda seyrek

- **oksidasyon** koşullarında çok kararsız

Magnetit, Hematit, hidroksitler halinde

Meteoritlerde - **Kamasit** ve **Taenit** olarak

YARIMETALLER

Arsenik As
Antimon Sb
Bizmut Bi

} eş yapılı grup

- Benzer fiziksel özelliklerde
- Oldukça gevrek
- Doğal metallere çok daha zayıf iletken
metalik ve kovalent bağ
- Daha güçlü ve yönlü bağlar, daha düşük simetri,
çok ender olarak bulunurlar

METAL OLMAYANLAR

Kükürt

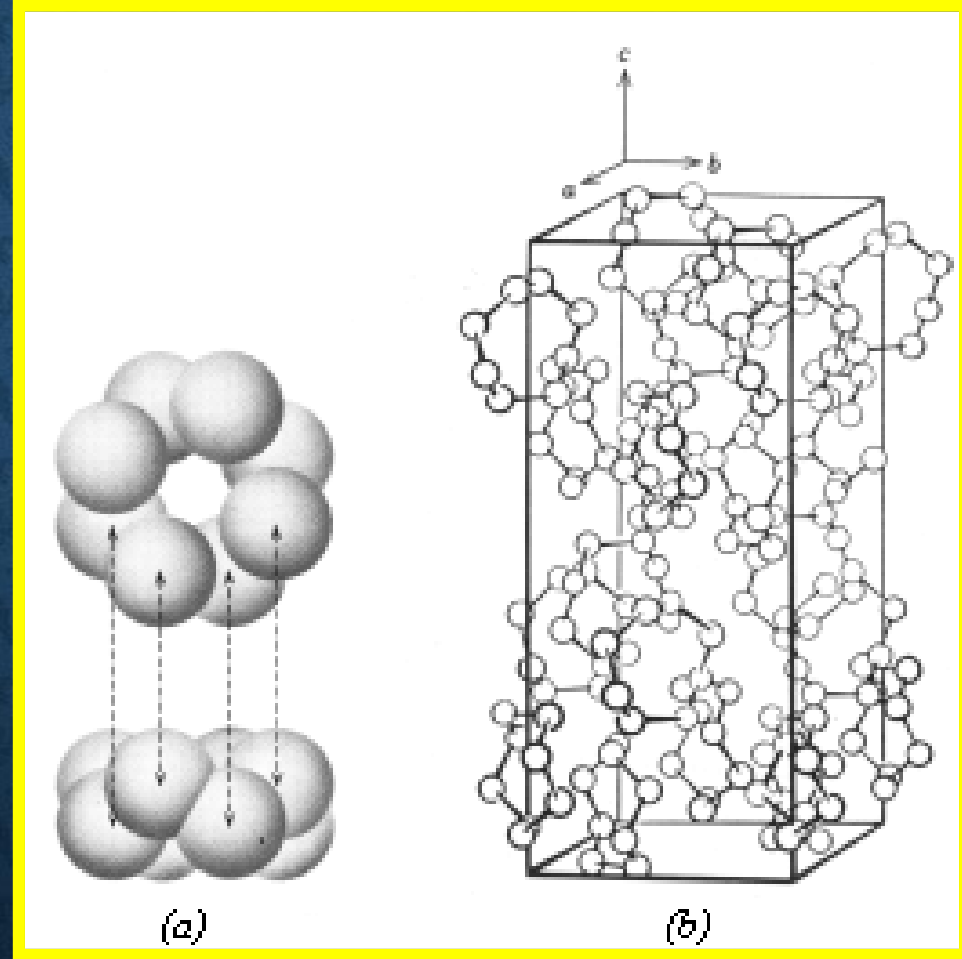
Rombusal formu ($95.5^{\circ}\text{C} >$
kararlı)

birim hücrede

16 adet 8'li halka, 128 atom

van der Waals + kovalent
bağlantılı

Monoklinal 2 polimorfu seyrek,
sentetik

Elmas

Sık örgülü ve bağlantılı

Her **C**, komşu **4C** ile **kovalent bağ**

Atomlar hacmin **% 34**'ünü kaplar

Grafit

Her **C** aynı düzlemde komşu

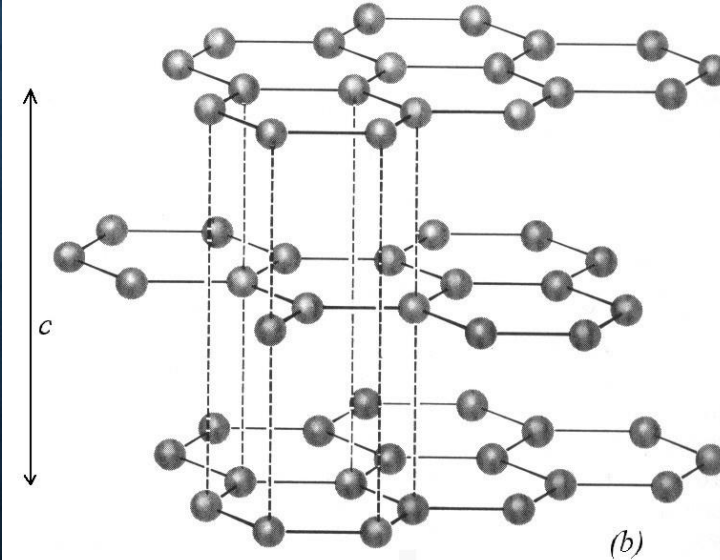
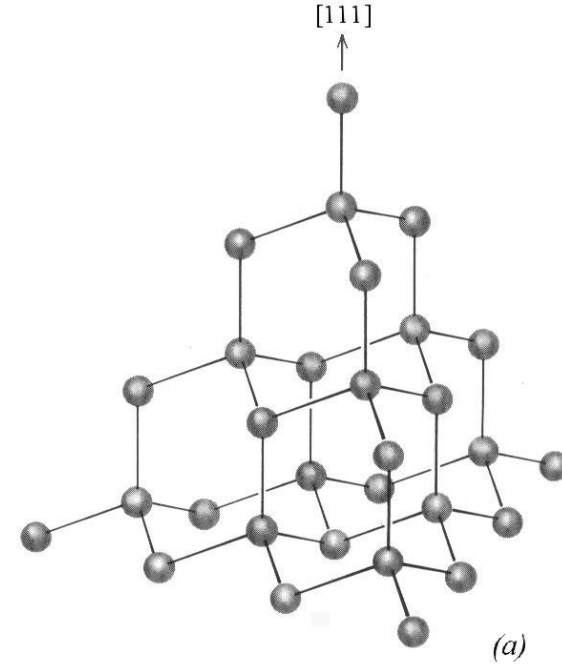
3 C ile **kovalent bağ**

4. atom düzlemin dışında

disperse elektrik yükü yapar

Düzlemler arası **van der Waals bağ**

Atomlar hacmin **% 21**'i kaplar

KÜKÜRT

S

Kristalografi:

Rombusal $2/m2/m2/m$

Piramidal habituslu ve bazis kombinasyonlu kristaller; düzensiz kütle, masif, böbreğimsi, stalaktitik, kabuklaşma ve toprağımsı

Fiziksel Özellikler:

S. $1\frac{1}{2} - 2\frac{1}{2}$

Ö.A. 2

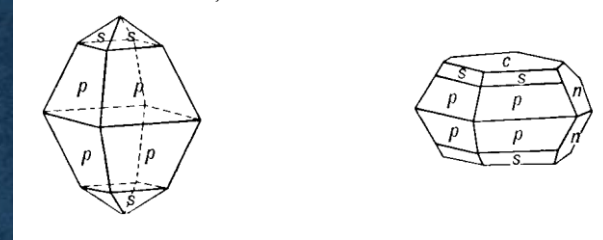
R. **Kükürt sarısı**, ayrıca yeşil, gri, kırmızı tonlu

Konkoidal - düzensiz kırılma, reçine cilalı,
Isıyı zayıf iletir

Tanınması:

Sarı rengi, mum alevinde **SO₂** gazı vererek kolay yanması ile tanınır

Dilinimi olmayışı ile **orpiment**'ten ayırt edilir

Bulunması:

Süblimasyon ve H_2S oksidasyonu ile
Sülfürlerin oksidasyonu ile
Sedimentlerde

- Volkan kraterleri etrafında
- Sülfürlü damarlarda
- Jips, kireçtaşı, killi ve bitümlü kayalarda

Dünya'da: Başlıca kükürt yatakları, ABD, Kanada, Rusya, Polonya, Irak ve Meksika'da yer alırlar

Türkiye'de: Kükürt yatakları volkanik kökenli olup başlıca
Isparta Keçiborlu ve **Denizli** Sarayköy'de bulunur

Kullanımı:

H_2SO_4 ve H_2S bileşikleri elde etmek,

Elementer **S** olarak böcek ilacı, yapay gübre, kauçuk, barut, sabun, tekstil, kağıt, boya yapımı, petrol rafinasyonu

ELMAS

C

Kristalografi:

Küb $4/m\bar{3}2/m$

Genellikle oktaeder, ayrıca küb ve dodekaeder kristalli, Işınsal kriptomkristalen yuvarlak yüzeyli agregatlar (**bort**)

Fiziksel Özellikler:

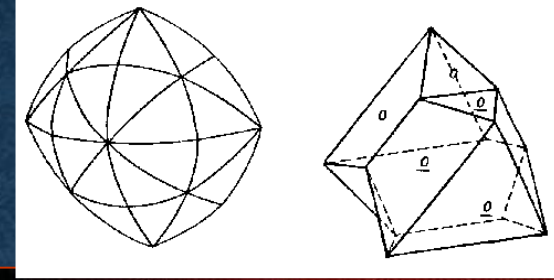
S. 10

Ö.A. 3.52

R. **Açık sarı, renksiz.** Kırmızı, yeşil, portakal, mavi, kahve tonlarda, siyah
kırılma indisli yüksek ($n=2$)
dispersiyon kuvvetli

Tanınması:

Yüksek sertlik, elmas cila, (111) dilinimi

KULLANIMI:

Endüstride: Cam kesme, aşındırıcı ve parlatici toz, sert malzemeyi kesen ve delen disk ile matkap uçları

Mücevher: (sertliği, yüksek kırma indisi)

Çatlaksız, renksiz, mavi, gölgeli elmaslar -- en değerli.

Renklendirme; ısı ve yüksek enerjili partiküllerle ışınlandırma ile

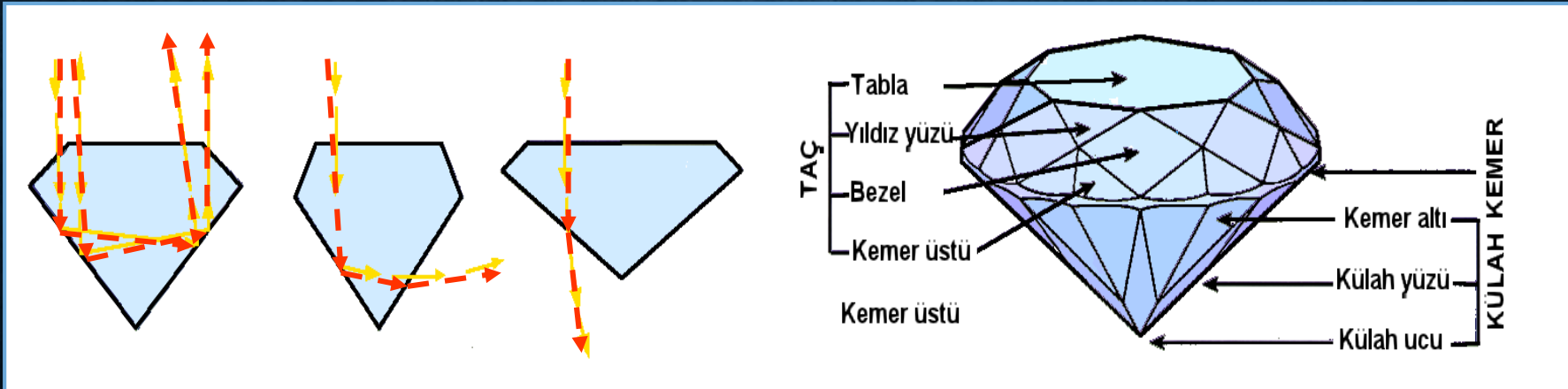
Pırlanta Kalitesi (4 C)

Kesim

Renk

Saydamlık

Karat (1 karat =0.200 gr)

GRAFİT C

Kristalografi:

Heksagonal $6/m2/m2/m$

Heksagonal sınırlı kristalli
Genellikle yapraklı, pullu,
ışınsal ve taneli kütleler

Fiziksel Özellikler:

S.: 1-2

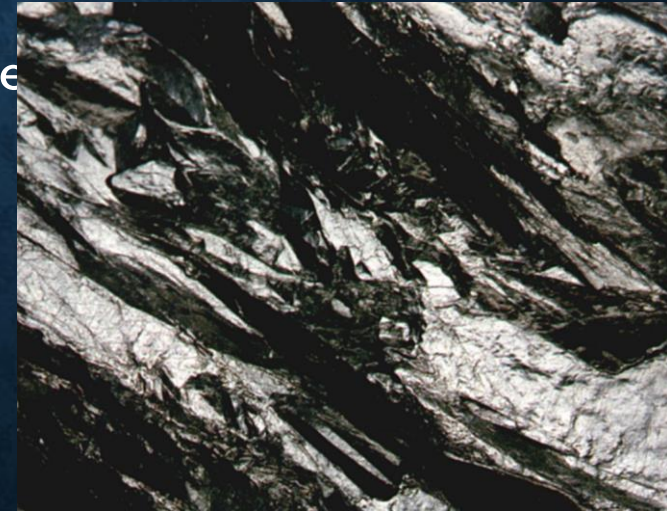
Ö.A. 2.23

R.-Ç.R **Siyah**

Metalik cilalı, bazen toprağimsi ve
donuk, bazal dilinimi mükemmel

Tanınması:

Rengi, yapraklı oluşu, yağlı his vermesi,
Mavi tonlu siyah çizgi rengi ile **Molibdenit**'ten

Bulunması:

Metamorfik - Karbonlu maddelerden: kristalen şist ve gnaylarda

Kömürlü yatakların **metamorfizması**

Hidrotermal damarlarda –

Kuars, biotit, ortoklas, turmalin, apatit ve pirit ile

Dünya'da: Çin, Sri Lanka, Madagaskar, Kuzey ve Güney Kore, Brezilya, Meksika, A.B.D., İtalya, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Hindistan

Türkiye'de başlıca **Afyon** İşçehisar, **İzmir** Tire ve **Yozgat** Akdağmadeni, **Muğla** Milas, **Mersin** Anamur, **Aydın** Germencik ve **İstanbul** Çatalca

Kullanımı:

Çelik, bronz, pirinç döküm endüstrisinde **refrakter** pota,

Yağ ile karışımı: yağlayıcı olarak

Kil ile karışımı: Kurşun kalem

Pil, batarya, jeneratör fırçaları

Çelik için koruyucu boya, döküm kaplamaları